

L'infant i la mort

Dels 0 als 24 mesos:

Segons Díaz (2004), un infant dels 0 als 24 mesos és allò que percep. Cap a la desena setmana de vida comença a mirar més enllà del seu cos i del de la seva mare, és quan descobreix el seu pare. A la setena setmana és capaç de reconèixer el rostre de la seva mare entre tots els altres rostres. Apareix una resposta de precaució davant dels estranys. Fins aquest moment la pèrdua d'una persona, incloent-hi la mare, no serà percebuda com a pèrdua pel nadó: Es troba concentrat en el seu propi cos i no diferencia unes persones d'altres. "Com que encara no té un sentit del temps, el nadó viu en el temps present, la vida és presència i la mort absència" (Esquerda i Agustí, 2009).

Ara bé, des del primer moment en aquest món, necessita la continuïtat de les seves rutines i la seguretat del seu aliment. Si en aquesta primera etapa es produeix una mort en la família, acusarà els canvis en els seus hàbits i reaccionarà. La seva reacció dependrà del seu caràcter. Podrà ser més tranquil·la i farà servir l'estratègia de dormir. O més nerviosa, i no parará de ploriquejar i moure's per ser atès i calmat. En una altra vessant, s'ha de tenir en compte que el dol és un procés que comporta un gran dolor emocional per a la persona que ha patit la pèrdua. Alhora el nadó requereix gran atenció emocional i és d'aquesta manera, amb canvis en l'atenció i la percepció emocional, que l'afectarà la pèrdua. Els nadons s'adonen de les emocions de la mare i també manifesten conductes com a resposta al dol dels progenitors; així doncs, pot estar més irritable, neguitós, demostrar malestar, plorar més de l'habitual.

Sovint els adults els considerem massa petits per entendre el que ha succeït i és cert, cognitivament no poden entendre moltes coses, però sí que les perceben i reaccionen davant de les emocions dels altres i d'allò que perceben. Aquestes expressions són el procés de dol dels petits infants. Díficilment en els primers mesos de vida la criatura haurà fet un vincle fort amb gaires familiars més enllà del pare i la mare. La pèrdua en teoria l'afectarà poc si el vincle amb la mare es manté. S'ha de tenir en compte, però, que quan en una família hi ha una pèrdua significativa, es produeix un canvi en tot l'entorn i, com ja s'ha dit anteriorment, els nadons són molt sensibles a l'estat d'ànim i a les emocions dels altres que, de retruc, molt probablement, es notaran en les rutines que els afecten directament: horaris, pautes, atenció, etc.

Possibles reaccions de dol del nadó (0 - 24 mesos)

Plor. Trastorns del son. Trastorns de l'alimentació. Conductes regressives (xumar-se el dit, postures fetals...) Angoixa davant la pèrdua del cuidador (mare). Mal humor. Rabietes. Atacs de ràbia Cerca de l'ésser estimat i perdut, buscant-lo amb la mirada (expectació). Irritabilitat. Indiferència

Dels 2 als 6 anys:

Segons Díaz (2004) dels 2 als 6 anys, es dona una gran revolució en el pensament infantil. El nadó en aquests anys de vida ha anat aprenent que és un ésser en si mateix, que hi ha un món ple d'objectes i d'altres éssers i ha establert les bases del seu caràcter, les normes de relació amb els altres i els elements bàsics per a la comunicació.

En aquesta etapa aprèn que els objectes i éssers són permanents encara que ell no els vegi. Per aquest motiu l'infant troba molt divertit i plaent quan es juga al joc en què l'adult es tapa la cara (desapareix) i se la destapa de sobte (reapareix). No es cansa de jugar a aquest joc perquè està aprenent que l'objecte és permanent.

També comença a establir relacions de causa-efecte. Entendre això té unes implicacions enfront de la mort. I provocarà l'enyor quan no està amb la mare i la necessitat de retrobar-la. L'infant la recordarà i estarà convençut que ella ha de tornar i es desesperarà quan vegi que no s'esdevé. A l'inici de la seva vida, l'infant no entén quina relació existeix entre un objecte, el signe que el representa i la paraula que l'identifica. La capacitat d'establir aquest lligam es desenvolupa al llarg de l'etapa dels 2 als 6 anys..

Primerament abans dels 2 anys inicia la comunicació amb balbuceigs, crits, paraules curtes però no té una intenció de comunicar ni relaciona conceptes sinó que ho farà més endavant. La intenció comunicativa s'inicia al voltant dels dos anys. És quan és capaç de relacionar el seu pensament amb les paraules que ha après. Uneix pensament i llenguatge. Les paraules són representatives del seu pensament.

A partir dels dos anys ja es pot parlar del concepte de mort, a un nivell elemental. Solem creure que els infants, en aquestes edats, són massa petits per comprendre. En realitat la seva comprensió no és com la d'un adult però senten la pèrdua i experimenten emocions talment com nosaltres. A més de les diverses reaccions sobre com viuen el dol els infants d'aquesta edat, una constant és la concreció de les preguntes que fa i, sobretot, la repetició, que pot arribar a ser esgotadora. Segons Esquerda i Agustí (2009) és molt important que se li respongui sempre i de

la mateixa manera, ja que és així com serà capaç de dur a terme un procés d'elaboració dels esdeveniments.

En aquesta edat costa molt entendre la noció d'irreversibilitat. Per això, la defunció per a l'infant és temporal, com anar de vacances o dormir. Per a ells el temps és circular i organitzat per les rutines diàries (esmorzar, dinar, berenar i sopar i l'any és una seqüència repetitiva de les estacions). Per això, per aquesta característica cognitiva, fins i tot quan sembli que hagi entès que la persona estimada no tornarà, preguntarà una altra vegada, -quan vindrà?. Està comprovant la realitat, és un patró normal de desenvolupament que significa que l'infant està intentant assimilar el que és real i el que no ho és.

En aquesta edat, 2 als 6 anys, estan molt condicionats per com elabora el dol el nucli familiar. Prenen com a model els seus pares i d'altres adults propers i els imiten, perquè ells encara no coneixen la manera d'expressar el dolor.

També en aquesta etapa, el pensament és molt egocèntric. Acostumen a creure's el centre de tot el que passa al món, per la qual cosa és molt freqüent que experimentin sentiments de culpabilitat.

Al infants de 2 a 6 anys que els costi expressar-se emocionalment o per mitjà de la parla, cal observar-los sobretot en el moment de joc. És un moment que ens pot donar molta informació ja que s'usa per exterioritzar i ho fan servir per elaborar un joc simbòlic. És un recurs importantíssim, ja que és el centre de la seva activitat. Com a educadors, no podem desaproveitar aquest recurs. Té un efecte catàrtic així com també el dibuix.

Possibles reaccions de dol de l'infant (2-6 anys)

Manca de reacció. Plor desesperat. Pregunta constant de quan tornarà el difunt. Por de preguntar. Por per l'enuig o el plor de l'adult. Por per una altra pèrdua. Desesperació. Mecanisme de fugir o abstreure's. Regressions (enuresis nocturnes, xumar-se el dit, no vestir-se sol, no menjar sol... Ansietat per separar-se del progenitor. Por de quedar-se sol (habitació, lavabo, dormir). Culpabilitat. Lligam entre esdeveniments irrealment o desitjos amb situacions reals (sense sentit i connexió aparent) Capacitat de joc i riure alternada amb estones de desesperació. Ús del joc com a forma d'expressió. Comprovació de la realitat. Estableixen nous vincles amb persones properes, per exemple la mestra

Dels 6 als 8 anys:

Segons Díaz (2004) dels 6 als 8 anys és una etapa de canvis importants en la ment infantil.

Desenvolupa la seva capacitat intel·lectual i de raonament i tindrà un primer contacte amb el que podem anomenar pensament científic. És el moment en què els infants aprenen que les coses tenen una causa real, no miraculosa, fantàstica o màgica.

L'infant d'aquesta edat comença a plantejar-se grans qüestions existencials i filosòfiques i busca les respostes en un raonament més objectiu, més madur. Tot i que encara li costa distingir a la pràctica entre viu i no viu. Ja comença a ser capaç de diferenciar entre la realitat i la fantasia i comença a entendre el caràcter definitiu de la mort. Pel què fa a les relacions interpersonals, es dona la descentralització. A partir dels 6 anys supera l'egocentrisme anterior i va passant cap a una concepció en què els altres també existeixen amb els seus propis i variats sentiments i motius. Anteriorment no podia posar-se al lloc de l'altre, mostrava dificultats empàtiques, tot acabava i començava en ell mateix i en el que percebia. Ara és quan comença a comprendre la pluralitat.

Als 7 i als 8 anys el grup d'amistats comença a prendre una important rellevància i s'agafen com a referents els iguals; esdevé molt important ser-ne un més. L'evolució cognitiva i de relació comporta importants canvis en la forma que l'infant té d'entendre la vida i en la seva representació mental de la realitat i de retruc també comporta variacions en el seu concepte de mort. A aquesta edat, entén completament el concepte de la mort, el que significa, i és capaç d'entendre la irreversibilitat del fet. Però malgrat que cognitivament està preparat per comprendre la mort com a fet, és possible que no pugui comprendre el que li suposarà en la seva vida. És molt comú que en infants d'aquestes edats, apareguin les pors.

Als 6 anys un infant està convençut que no morirà mai, als 7 comença a dubtar-ho però encara manté l'esperança i es nega activament a creure-s'ho i, finalment, als 8 anys, ha assolit prou consciència de si mateix com a ésser humà per saber que ell també morirà. És a partir d'aquest moment en què s'entén una altra característica del concepte del morir, la universalitat (tot el que està viu mor).

Les seves reaccions bàsiques al dol ja s'estructuren al voltant de quatre estats emocionals principals com en l'adult: tristesa, ansietat, culpa i ràbia.

Possibles reaccions de dol de l'infant (6 – 8 anys)

Negació. Idealització del difunt. Busquen la persona morta. Bloqueig emocional. Manca d'expressió emocional. Regressions. Tristesa amb plors. Manca d'il·lusió. Desesperació. Ansietat en forma de preocupacions pel futur. Pors variades. Preguntes sobre el futur i sobre hipòtesis. Inquietud. Culpabilitat i retrets cap a un mateix i als altres. Ràbia i trastorns de conducta. Explosions de còlera. Despit. Alteracions en el rendiment escolar. Manca de concentració, atenció i pensament dispers. Confusió i desorientació. Problemes de memòria. Manifestacions psicossomàtiques (mal de panxa, de cap, de coll, nus a la gola, palpitations, cansament, sospirs, falta d'aire, dolor toràcic.). Alteració del sistema immunitari. Hiperresponsabilitat (es fan grans i assumeixen rols que pertanyien al difunt). Percepció de la presència de la persona desapareguda.

Dels 8 als 12 anys:

Segons Díaz (2004) entre 8 i 12 anys van formant el seu pensament tal com seran l'adults. S'assoleixen les darreres capacitats que possibilitaran el raonament amb un lògica madura. S'assoleix la capacitat de comprensió de conceptes abstractes,, que al final d'aquesta etapa ja estarà plenament desenvolupada. Més tard, en aquesta etapa, en la preadolescència, s'està en un moment vital d'allunyament de la família. És una transició plena de complexitats, canvis i confusió. El que és comú a tots els infants d'aquesta edat és que tenen la necessitat de desenvolupar la seva identitat. Donen molta importància al seu grup d'iguals i a ser acceptats.

L'única cosa que separa la ment infantil de la de l'adult al final d'aquesta etapa és que als 12 anys l'infant encara no és capaç de conèixer el seu propi procés mental.

Les modificacions i evolucions en la capacitat mental infantil tenen importants implicacions en els conceptes de vida i de mort, ja que a partir d'ara l'infant entén que els éssers vius són aquells que estan dotats de moviment propi i ja els pot diferenciar dels objectes que es mouen per moviments induïts. El concepte de mort evoluciona, implica un procés que s'esdevé en tot ésser viu i pot entendre que pot afectar a persones que coneix i estima. Fins i tot ell mateix pot morir tot i que molt enllà en el temps. Al llarg d'aquest anys va despersonalitzant la mort i deixa de veure-la com un personatge i comença a entendre-la com un concepte que suposa la fi de les funcions biològiques i psicològiques de la persona. En aquesta etapa, l'infant es troba immers en un estat emocional molt inestable i feble, ja que és una època en què l'afectivitat està a flor de pell, en contrast amb moments en què l'expressió emocional serà impossible, com en la preadolescència. El que els infants

pretenen amb totes les forces és ser iguals que els seus companys, que el seu grup (roba, pentinat, hàbits).

La mort d'un ésser estimat els fa diferents i és un condicionant totalment negatiu. No volen mostrar-se febles i l'expressió d'emocions és molt més difícil. El dol en aquesta etapa serà més o menys difícil segons l'evolució personal prèvia i de relació que es té amb la família.

Possibles reaccions de dol de l'infant (8 - 12 anys)

Cerca d'afecte i consol en el seu grup d'edat. Por a expressar el dolor, el plor. Tristesia. Intent de reprimir el dolor. Dificultat per acceptar les pròpies emocions. Rols d'adult i de cuidadors, hiperresponsabilització. Agressivitat. Intimidació dels altres. Rebel·lió. Irritabilitat. Por de la pròpia mortalitat i al desconegut. Alteracions del son, de l'alimentació. Manca d'interès. Manifestacions íntimes de la pèrdua. Tancar-se dins del seu món. Ansietat. Culpabilitat. Ràbia. Conductes transgressores i desafiantes. Cerca de límits. Consum de tòxics. Sexualitat desfermada

Dels 12 als 14 anys

Les característiques generals d'aquestes etapes respecte a la mort són la vulnerabilitat davant la pèrdua d'una persona estimada. Poden arribar a assumir el rol de persones adultes i això no facilita el dol. Necessiten el suport de les persones estimades i companys i companyes per canalitzar el dol.

La pubertat, el període entre la infància i l'adolescència, genera canvis psíquics abans que els físics. Tenen poc control de les seves emocions i dificultats per exterioritzar-les. Ja poden elaborar les seves hipòtesis i teories. Es poden oposar a les persones adultes per reafirmar-se. En la preadolescència es pot donar la necessitat d'allunyament de la família. És una transició plena de complexitats, canvis i confusió. En aquesta etapa, el nois i noies es troben immersos en un estat emocional molt inestable i feble, és una època en què l'afectivitat està a flor de pell. Tenen la necessitat de desenvolupar la seva identitat. Donen molta importància al seu grup d'iguals i a ser acceptats. Necessiten ser iguals que els seus companys, que el seu grup (roba, pentinat, hàbits).

Dels 14 als 16 anys

Etapa d'adolescència. Disposen d'àmplies fonts de coneixement sobre el tema de la mort: internet, experiències vicàries, mitjans de comunicació, experiències personals.

Les seves reaccions afectives són molt intenses i a vegades ambivalents i contradictòries. Poden tenir una gran dificultat per expressar pors i ansietats.

S'assoleix la capacitat de comprensió de conceptes abstractes, que al final d'aquesta etapa ja estarà plenament desenvolupada. Això vol dir que el significat de les paraules s'entén tal com en el món adult.

Estan vivint grans canvis a nivell personal, amb la pèrdua de la infància, emocional, social i física i amb la pèrdua de la imatge corporal.

És molt habitual que es tanquin en les pròpies aficions i que es manifestin poc en família, ja que donen més importància al grup d'amics perquè creuen que ningú podrà comprendre'ls millor.

Al llarg de tota aquesta etapa poden interessar-se pels "misteris de la vida". Per primera vegada el seu interès es pot centrar en entendre què passa "més enllà de la mort".

Possibles reaccions de dol de l'infant (12-16 anys)

Retraïment i aïllament social. Pèrdua d'interès per les activitats. Malestar físic. Conductes disruptives o agressives. Pensaments suïcides. Ràbia. Conductes transgressores i desafiants. Cerca de límits. Consum de tòxics. Sexualitat desfermada

"El dol, època de molt patiment, necessita ser comunicat i treballat per anar elaborant i reconstruint nous lligams, nous vincles per tornar a viure, ja que la pèrdua ha produït en l'individu una aturada en la quotidianitat. Ajornar-lo, amagar-lo pot crear encara més sofriment i en situacions difícils o complexes que comportin pèrdua d'equilibri personal, pot aflorar amb més força encara, cosa que pot prolongar el dolor i dificultar-ne la contenció". (Esquerda i Agustí, 2009).

Cristina Vallès Orianne

Bibliografia citada i de referència

Díaz, I. (2004). *I ara, on és? Com ajudar els nens i els adolescents a entendre la mort*. Barcelona: Oxigen Viena Edicions.

Esquerda, M. Agustí A.M. (2009). *El nen i la mort. Acompanyar els infants i els adolescents en la pèrdua d'una persona estimada*. Lleida: Pagès Editors.

Herrán, A. de la y Cortina, M. (2008). *La muerte y su Didáctica en Educación Infantil, Primaria y Secundaria* (2ª ed.). Madrid: Universitas.

Kroen, W.C. (2002). *Como ayudar a los niños a afrontar la pérdida de un ser querido*. Barcelona: Ediciones Paidós.

Kübler-Ross, E. (1999). *Los niños y la muerte*. Barcelona: Luciérnaga.

Nolla, A. (2000). *Pedagogia de la vida i de la mort: Eines d'acció tutorial i propostes didàctiques per a l'Educació Primària* (llicència retribuïda, modalitat B3 del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya)
<<http://www.xtec.cat/sgfp/licencies/199900/memories/anolla.pdf>> [Consultat 20/06/2020]

Palol i Ribas, Irene (2013) *Treballeu la mort i el dol a l'escola, activitats per treballar la mort a l'aula de CI* <<https://psicologosemergenciasbaleares.files.wordpress.com/2015/12/treballeu-el-dol-ci-def.pdf>> [Consultat 20/06/2020]

Poch, C., Herrero, O. (2003). *La muerte y el duelo en el contexto educativo: Reflexiones, testimonios y actividades*. Barcelona: Paidós.

Rojas, S. (2008). *El manejo del duelo. Una propuesta para un nuevo comienzo*. Barcelona: Edigrabel.